

Морфология

- Азаматжон
- Рахимов
- Усманжанович

Отларнинг семантик таснифи

Бир нарса-буюм ёки бир турдаги нарса-буюмларни ифодалашига кўра	Ифодалаган тушунчанинг характерига кўра	Яккалик, жаликни ифодалашига кўра	Сўроғига кўра	Саналиш-саналмаслигига кўра
Атоқли от – турдош от	Конкрет от – абстракт от	Якка от – тўда от	Киши отлари – нарса отлари	Саналадиган от – саналмайдиган от

Эгалик категорияси

Шахс	Бирлик		Кўплик	
	Унли билан тугаган морфемага қўшилганда	Ундош билан тугаган морфемага қўшилганда	Унли билан тугаган морфемага қўшилганда	Ундош билан тугаган морфемага қўшилганда
I шахс (сўзловчи)	-м (онам)	-им (китобим)	-миз (онамиз)	-имиз (китобимиз)
II шахс (тингловчи)	-нг (онанг)	-инг (китобинг)	-нгиз (онангиз)	-ингиз (китобингиз)
III (ўзга)	-си (онаси)	-и (китоби)	-си (онаси, оналари)	-и (китоби, китоблари)

Келишик категорияси

1.	Бош келишик		Ким?, нима?, қаер?	Нилуфар, китоб, Тошкент
2.	Қаратқич келишиги	-нинг	Кимнинг?, ниманинг?, қаернинг?	Нилуфарнинг, китобнинг, Тошкентнинг
3.	Тушум келишиги	-ни	Кимни?, нимани?, қаерни?	Нилуфарни, китобни, Тошкентни
4.	Чиқиш келишиги	-дан	Кимдан?, нимадан?, қаердан?	Нилуфардан, китобдан, Тошкентдан
5.	Жўналиш келишиги	-га	Кимга?, нимага?, қаерга?	Нилуфарга, китобга, Тошкентга
6.	Ўрин-пайт келишиги	-да	Кимда?, нимада?, қаерда?	Нилуфарда, китобда, Тошкентда

Қисқартма отлар

Қисқартириш усуллари

Қисмларнинг бош
ҳарфларини олиш
орқали

Биринчи қисмни
биринчи бўғини,
қолган қисмларининг
биринчи ҳарфларини
олиш орқали

Ҳар бир
компонентнинг
биринчи бўғинлари
ёки бош қисмларини
олиш орқали

Биринчи
компонентнинг
биринчи бўғини ёки
бош қисми ва қолган
компонентларнинг
тўла шаклини олиш
орқали

БМТ, ХХР, ГФР

ЎзР, ТошМИ

Саркотиб, райпо

райгаз, ижроқўм

Сифатнинг маъно турлари

1	2	3	4	5	6	7
Хусусият билдирувчи сифатлар: камтар, кувноқ	Ҳолат билдирувчи сифатлар: кекса, тинч	Шакл билдирувчи сифатлар: новча ,ясси , узунчок	Ранг-тус билдирувчи сифатлар: қизил, сарик	Маза, таъм билдирувчи сифатлар: аччиқ, нордон	Хид билдирувчи сифатлар:ху шбўй, қўланса	Нарса- буюмнинг вақтга кўра белгисини билдирувчи сифатлар: кузги, кечки

Сифат даражалари

№	Сифат даражалари	Маъноси	Сифат даражаларини ифодаловчи воситалар	Мисоллар
1	Оддий даража	Белгининг ортиқ-камликка муносабати ифодаланмайди	-	Яхши, ширин, баланд
2	Орттирма даража	Белгининг мўлжалдан ортиқлигини, кучлилигини ифодалайди	Фонетик восита: бош бўғинни сифат олдидан такрорлаш	Сап-сарик, тўппа-тўғри, қип-қизил
			Урғу	Бала:нд, но:рдон, а:ччик
			Лексик восита: жуда, ғоятда, ниҳоятда, беҳад	Ғоятда катта, жуда кичик, ниҳоятда гўзал, беҳад хурсанд
3	Озайтирма даража	Белгининг мўлжалдан камлиги, кучсизлигини ифодалайди	Лексик восита: сал, бироз, хиёл	Сал аччик, бир оз аччик, хиёл аччик
			Морфологик восита: -рок, -мтир (-имтир), -иш	Каттарок, кичикрок, сарғимтир, кўкимтир, сарғиш, кўкиш

Олмошларнинг семантик таснифи

Маъно турлари		Изоҳи	Олмошлар
1	Кишилик олмошлари	Шахсга нисбатан ишлатилади	Соф кишилик олмошлари: мен, сен, биз, сиз. Кишилик кўрсатиш олмошлари: у, улар
2	Кўрсатиш олмошлари	Шахс, предмет ёки белгини кўрсатади.	У, бу, шу, ўша, мана шу, ушбу
3	Сўроқ олмошлари	Сўзловчига маълум бўлмаган нарсани сўраш	Ким, нима, қаер, қайси, қандай, неча, қанча, қачон, нега, нимага, қани
4	Ўзлик олмоши	Ҳар учала шахс бирлик ва кўпликдаги кишилик олмошлари ўрнида қўлланиб, кўринча шахсни, баъзан предметни кўрсатади.	Ўз

Соннинг семантик таснифи

Соннинг семантик гуруҳлари	Семантик гуруҳлар	Воситалар	Мисоллар
Миқдор сонлар	Саноқ сон	-та, -тадан	Икки, иккита, иккитадан
	Чама сон	1) Морфологик воситалар: -лаб, -ларча 2) Композицион восита-редупликация 3) Лекиск воситалар: чамаси, камида, ортиқ, яқин, чоғли 4) Композицион восита:	1) Юзлаб, юзларча, юзтача, бешларча 2) Бир-икки кун, ўн-ўн беш минут 3) Ўндан ортиқ киши, камида ўн киши. 4) эллик-олтмиштача
	Жамловчи сон	-ов, -ала, -овлашиб, -овлон	Икковимиз, иккаламиз, икковлашиб, икковлон
	Каср сон	Сон + дан + сон Ярим, чорак, нимчорак	Учдан бир, учдан икки; ярим кеча, чорак аср, нимчорак финал
Тартиб сон		-нчи, -инчи	Биринчи, иккинчи

Феъл

№	Феълнинг лексик-грамматик хусусиятларига кўра турлари	Мисоллар	Фарқловчи белгилари
1	Мустақил феъллар	Ўқимок, ёзмok	1) Мустақил маънога эга бўлади ва гапнинг бирор бўлаги вазифасини бажаради; 2) Бирор сўзни бошқариб келади; 3) Объектга муносабатда бўлади. Шунга кўра улар объектли ва объектсиз феълларга бўлинади; 4) Феълга ҳос грамматик категорияларга ва функционал шаклларга эга
2	Ёрдамчи феъллар	1) Сўз яшаш учун хизмат қилувчи ва боғлама вазифасини бажарувчи ёрдамчи феъллар: бўл (хурсанд бўлмок), қил (хабар қилмок), эт (хурсанд этмок), айла(сайр айламок) 2) Феълларга бирикиб, турли қўшимча маъно ифодаловчи ёрдамчи феъллар: чиқ (ўқиб чиқмок), қол (ухлаб қолмок) 3) эди, эмиш, экан тўлиқсиз феъллари	Мустақил маъно англатмайди.

Маъно турлари		Изоҳи	Олмошлар
5	Жамлаш - белгилаш олмошлари	Предмет ва шахсларнинг йиғиндисини, тўдасини билдиради ёки уларни айириб, таъкидлаб кўрсатади.	1) Жамлаш олмошлари: ҳамма, бари, барча 2) Белгилаш олмошлари: ҳар + сўроқ олмоши: ҳар бир, ҳар нарса
6	Бўдишсизлик олмошлари	Барча предмет йки белгининг инкорини – бўлишсизлигини билдиради.	Ҳеч+сўроқ олмоши: ҳеч бир, ҳеч нарса.
7	Гумон олмошлари	Предмет, белги ёки ҳодиса ҳақидаги ноаниқ тасаввурга ишора қилади	1) алла+сўроқ олмоши: аллаким, алланарса ва бошқалар 2) Сўроқ олмоши+дир: кимдир нимадир 3) Сўроқ олмоши+ҳам: кимниҳам эслади. 4) биров: биров чақирди 5) Фалон: фалон ишлар қилинди.

Феълнинг грамматик категориялари

1

2

3

4

5

**Нисбат
категорияси**

**Бўлишли-
бўлишсизлик
категорияси**

**Майл
категорияси**

**Замон
категорияси**

**Шахс-сон
категорияси**

Феълнинг категориал ва функционал шакллари

Категориал шакллар					Нокатегориал (функционал) шакллар				
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Нисбат шакллари	Майл шакллари	Замон шакллари	Шахсон шакллари	Бўлишли-бўлишсизлик шакллари	Ҳаракатнинг такрорийлиги ни ифодаловчи шакллари	Ҳаракатнинг кучсизлигини ифодаловчи шакллари	Равиш дош шакллари	Сифат дош шакллари	Ҳаракат номи шакллари

Нисбат категорияси

№	Феъл нисбатлари	Маъноси	Қўшимчалари	Мисоллар
1	Бош нисбат	Ҳаракатнинг эга билан ифодаланган шахс ёки предмет томонидан бажарилишини билдиради		Олди, келди
2	Ўзлик нисбат	Ҳаракатнинг объектга муносабатини кўрсатади	-н (-ин), -л (-ил)	Кийинди, мактанди, кўзғолди
3	Орттирма нисбат	Ҳаракатга мажбур қилиш, унга йўл қўйиш маъноларини билдиради	-дир(-тир), -газ(-гиз,-газ,-каз,-қиз,-каз, -қиз), -т, -из,-ир, -ар, -сат	Ўздир, келтир, кўргаз, ўтказ, ўқит, тўқит, оқиз, томиз, ичир, пишир, чиқар, қайтар, кўрсат
4	Мажҳул нисбат	Ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлади, унга эътибор қилинмайди, у грамматик субъект тарзида ифодаланмайди	-л(-ил), -н(-ин)	Айтилди, сўралди Қилинди, тозаланди
5	Биргалик нисбат	Ҳаракатнинг бирдан ортик шахс томонидан бажарилишини билдиради	-ш(-иш)	Ўқишди, айтишди, сўрашди

Бўлишли-бўлишсизлик категорияси

Турлари	Кўрсат кичлари	Маъноси	Мисоллар
Бўлишли феъллар		Ҳаракатнинг тасдиғини билдиради	Борди, келди, ўқийди
Бўлишсиз феъллар	-ма	Феълларнинг деярли барча шаклларида қўлланиб, ҳаракатнинг инкорини билдиради	Бормади, келмади. Ўқимади
	Эмас	Нарса-буюм, белги ва ҳаракатнинг инкорини ифодалайди, феълларнинг –ган ва –моқчи шакллари билан бирга келади	Одам эмас, яхши эмас, келган эмас
	йўқ	-ган ва -ётган аффикслари ёрдамида ясалувчи ва ўтган ва ҳозирги замон феълларининг инкорини билдиради	Борган(и) йўқ, келган(и) йўқ

Майл категорияси

№	Турлари	Майл кўрсаткичлари		Майл парадигмалари		Маъноси
1	Ижро майли			Ўқидим, ўқияпман, ўқийман, ўқидинг, ўқияпсан, ўқийсан, ўқиди, ўқияпти, ўқийди		Ҳаракат-ҳолатни унинг бажарилиш вақти билан боғлиқ ҳолда ифодалайди. Бу майлда ҳаракатнинг бажарилиши-бажарилмаслиги (ижроси) тушунчаси мавжуд бўлади
2	Буйруқ-истак майли	бирлик	кўплик	Бирлик	Кўплик	Сўзловчининг истаги билан боғлиқ ҳолдаги ундаш, шу ҳаракатга даъват этиш, қўзғатиш маъносини ифодалайди.
		I ш.-й(-ай)	-йилик(-айлик)	Ўқий, ёзай, ўқи, ўқигин, ёз, ёзгин, ўқисин, ёзсин	Ўқийлик, ёзайлик, ўқинг, ўқингиз, ёзинг, ёзингиз, ўқисинлар, ўқишсин, ёзишсин	
		II ш. 0-гин	-нг(-инг) –нгиз (-ингиз)			
		III ш. -син	-синлар, -ишсин			

№	Турлари	Майл кўрсаткичлари	Майл парадигмалари		Маъноси
3	Шарт майли	-са	Ўқисам, ўқисанг, ўқиса	Ўқисак, ўқисангиз(ўқисанг лар) ўқисаларинг, ўқисаларингиз, ўқисангизлар, ўқисалар	Бошқа бирор ҳаракатнинг бажарилиши учун шарт бўлган ҳаракатни пайт ва истак маъноларини ифодалайди.
4	Мақсад майли	-моқчи	Бормоқчи ман, бормоқчис ан, бормоқчи	Бормоқчимиз, бормоқчисиз (лар), бормоқчи (лар), бормоқчи	Субъектнинг ҳаракатнинг бажариш мақсади ифодаланади